

Araştırma / Original article**Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi**Füsun GÖKKAYA,¹ Serap TEKİNSAV SÜTCÜ²**ÖZET**

Amaç: Okullarda yaşanan akran zorbalığı, yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle, son yıllarda birçok araştırmaya konu olmuş, akran zorbalığını ve ilişkili olduğu etkenleri anlamaya yönelik çalışmalar artmıştır. Zorbalığa özgü bilişleri değerlendiren ölçme araçları yok denecek kadar az olduğu için, zorbalık uygulayan çocukların bilişsel özelliklerini araştıran çalışma sayıda azdır. Bu çalışmanın amacı, çocuklarda zorbalıkla ilgili bilişleri değerlendirmeye yönelik bir ölçek geliştirmek ve ölçeğin psikometrik özelliklerini belirlemektir. **Yöntem:** Zorbalık ve Ahlaki Yargıların Bozulması Ölçeği maddelerinden ve zorba davranışlarda bulunan çocuklarla yapılan görüşmelerden yararlanılarak 25 maddelik Likert tipi bir ölçek oluşturulmuştur. Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği ile Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu ve Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeği İzmir'de devlet okullarında okuyan 1740 ortaokul öğrencisine uygulanmıştır. **Sonuçlar:** Ölçekteki üç maddenin alfa katsayısını düşürdüğü saptandığından, bu maddeler ölçekten çıkarılmış, ölçeğe 22 madde üzerinden son şekli verilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısının 0.91 olduğu bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği de oldukça yüksektir. Varimax döndürmesi uygulanarak yapılan faktör analizi sonucunda toplam varsayansın %48.73'ünü açıklayan üç faktör bulunmuştur. Ölçeğin Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu zorbalık uygulayan testi ve Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeği ile korelasyonlarına dayanan birleşen geçerliliği istatistiksel olarak anlamlıdır **Tartışma:** Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin kabul edilebilir düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğin ortaokul öğrencilerinde zorbalıkla ilgili bilişleri ölçmek ve zorbalığı azaltmaya yönelik ruhsal girişimlerin etkinliğini değerlendirmek için kullanılabileceği düşünülmektedir. (*Anadolu Psikiyatri derg* 2015; 16(Ek sayı.1):54-63)

Anahtar sözcükler: Okul zorbalığı, bilişler, geçerlilik, güvenilirlik

Development and evaluation of psychometric characteristics of the Inventory of Cognitions Related Bullying for Children**ABSTRACT**

Objective: In recent years bullying has become the subject of many researches, researches which aimed to understand bullying and related factors has been increased, because of the its negative outcomes of bullying in schools. However the number of the studies which investigate the cognitions of children who are bullying others are rare. Because there is almost no scale developed to measures cognitions of bullies. The aim of this study is to develop a measure to evaluate the cognitions about bullying in children and to determine the psychometric characteristics of the scale. **Methods:** Bullying and the Moral Disengagement Scale and interviews which were done with children were used to develop a 25-item Likert type scale. Cognition about Bullying Inventory for Children was applied with Child Form of Bully-Victim Determination Scale and Bullying Behavior Tendency Scale to 1740 secondary public school students in İzmir, Turkey. **Results:** Three items in the scale were found as decreasing the alpha coefficient that's why these were eliminated form the scale. Final version was formed as 22-item scale. Internal consistency of the 22-item scale was found to be 0.91. Test retest reliability of the scale was notably high. Varimax rotation was done, as the result of the factor analysis it was found that 48.73% of total variance was explained by 3 factors. Based on correlation concurrent validity of the scale was found to be significant with the Child Form of Bully-Victim Determination Scale 'bully' subscale and with Bullying Behavior Tendency Scale. **Conc-**

¹ Uzm.Psik., Karabağlar Halk Eğitim Merkezi Rehber Öğretmeni, İzmir.

² Yrd.Doç.Kl.Psik., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bornova/İzmir

Yazışma adresi / Correspondence address:

Uzm.Psik., Karabağlar Halk Eğitim Merkezi Rehber Öğretmeni, İzmir. 1401 Sokak, no:9/1. Alsancak, izmir

E-mails: fusungokkaya@hotmail.com

Geliş tarihi: 07.11.2014, **Kabul tarihi:** 10.12.2014, **doi:** 10.5455/apd.174346

Anatolian Journal of Psychiatry 2015; 16(Special issue.1):54-63

clusions: Cognitions About Bullying Inventory for Children was thought to be reliable and valid in acceptable levels. The scale is thought to be used in evaluation of the cognitions and be used to assess the effectiveness of psychological intervention used to reduce bullying for secondary school. (*Anatolian Journal of Psychiatry* 2015; 16(Suppl.1):54-63)

Key words: school bullying, cognitions, validity, reliability

GİRİŞ

Çocuklar okulda gruba alınmama, dışlanma, alay edilme, fiziksel şiddet gibi durumlara maruz kalabilirler. Okul çocukları arasında yaşanan önceleri döneme özgü olarak kabul edilen bu davranışlar, yarattıkları yıkıcı etkiler nedeniyle araştırmacılar tarafından son yıllarda çok çalışılmıştır.¹ Öğrenciler arasında yaşanan çıkar çatışmaları, kavgalar, tartışmalar duruma özgü yaşantılar olarak nitelendirilmiş, buna karşılık sürekli olarak aynı çocukların, belli öğrenciler tarafından rahatsız edildiği durumlar 'zorbalık' olarak tanımlanmıştır.^{2,3}

1970'li yıllarda konuyla ilgili ilk çalışmaları yapan Norveçli araştırmacı Olweus, zorbalığı 'bir öğrencinin/öğrencilerin bir başka öğrenciyi/öğrencileri yineleyen bir şekilde birden çok kez olumsuz etkilere maruz bırakması' şeklinde tanımlamaktadır.² 'Olumsuz etki', rahatsızlık vermeden yaralamaya kadar uzanabilir, zarar verme girişimi veya kasıtlı zarar verme amacıyla sözel veya fiziksel yöntemlerle yapılabilir. Zorbalık davranışında, taraflar arasında 'eşit olmayan güç ilişkisinin' olması, bunun 'süreklilik' özelliği taşıması ve 'kasıtlı' olarak yapılması gibi birtakim özellikleri de barındırması gerekmektedir.^{2,4} Zorbalık fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, sosyal dışlama, cinsel ve sanal zorbalık olarak gruplandırılmıştır.^{2,5-9}

Farklı oranlar bildirilmekle birlikte, Batılı ülkelerde yapılan araştırmalar okullarda akran zorbalığının oldukça yaygın bir sorun olduğunu göstermiştir.^{2,10} Çalışmalar benzer biçimde Türkiye'de de sorunun yaygın biçimde görüldüğünü ortaya koymuştur (zorba öğrenci oranı %3.3-33 ve zorba-kurban öğrenci %6.4-30.2).¹¹ Zorbalığa eşlik eden birçok ruhsal sorun olduğu bildirilmiştir. Zorbalığa uğrayanların düşük benlik saygısı, içe kapanma, depresyon, intihar girişimi ve ders başarısızlığı gibi sorunlar yaşayabildikleri, zorba-kurbanların bu belirtilere ek olarak kaygı ve psikosomatik belirtiler gösterdikleri belirtilmiştir. Zorbalık eğilimi gösteren öğrencilerde ise, okuldan kaçma, kuralları ihlal etme, saldırganlık gibi davranışlar, problem çözme becerilerinde yetersizlik görülebilmektedir.^{7,12,13} Ayrıca boylamsal çalışmalar, okulda

zorba davranışlar gösteren çocukların yetişkin yaşamlarında suç ve şiddet olaylarına karışma, dürtüsel davranışlar, düşük iş pozisyonu, madde kötüye kullanımı gibi sorunlar yaşadıkları ve başarısız bir yaşam sürdürdüklerini göstermiştir.^{2,14-16}

Zorbalığın yaygın bir sorun olması ve zorbalığa karışan çocukların hem içinde yaşanan zamanda, hem de sonraki yıllarda yaşayabilecekleri sorunlar nedeniyle, bu çocukları tanımaya ve zorbalığı önlemeye yönelik araştırmalar önem kazanmıştır. Zorbalık davranışı gösteren çocukların bilişsel özelliklerini belirlemenin önleme çalışmalarında yararlı olacağı düşünülmektedir. Ancak literatürde zorbalıkla ilgili bilişsel özellikleri araştıran çok fazla çalışma yoktur. Literatürdeki sınırlı sayıdaki çalışmada zorba davranışlar gösteren çocukların şiddeti bir çözüm yolu olarak gördükleri,¹⁷ yüksek fiziksel güç algısına¹⁸ ve misilleme yapma/öç alma eğilimine sahip oldukları,¹⁹ saldırgan davranışlara olumlu yüklemeler geliştirdikleri^{4,7} bildirilmiştir. Saldırganlığı açıklayan sosyal bilgi işleme kuramına göre saldırgan çocukların bilgi işlemede yetersizlikleri vardır. Bireyler dış dünyadaki bilgileri altı adımda işlerler: Sosyal ipuçlarını kodlama, sosyal ipuçlarını yorumlama, sosyal hedefleri belirleme, algılanan soruna olası çözümler üretme, üretilen çözümleri değerlendirme, seçilen tepkiyi canlandırma. Bu yaklaşıma göre saldırgan çocuklar bu aşamalardan bir veya birkaçında sorun yaşarlar, başka bir deyişle bilgi işlemede yetersizliğe sahiptirler.^{20,21} Bazı yazarlar bu modeli okul zorbalığına da uyarlamışlar ve zorba davranışlar gösteren çocuklarda da benzer bilişsel yetersizliklerin olduğunu ileri sürmüşlerdir.²² Ancak daha yakın zamanda zorbalıkta saldırganlıktaki gibi bilişsel yetersizliklerden çok, bir amaca (bir gruba liderlik etmek, diğerlerinin yanında güçlü olma) ulaşmak için uygun olmayan bir yolun kullanılmasının söz konusu olduğu düşünülmeye başlanmıştır.²³ Bandura'nın sosyal bilişsel kuramına göre, bireyler kendilerini memnun edecek ve benliklerini değerli hissetmelerine yol açacak biçimde davranırlar, bu nedenle de ahlaksal kurallara uymayan davranışlardan kaçınırlar.^{24,25} Kuramdaki 'ahlaksal yargıların bozulması' (moral disengagement) yaklaşımına göre, kişiler

olumsuz ve insanlık dışı davranışları için kendilerini kinamaktan ve potansiyel suçluluk duygularından kurtulmak için bazı bilişsel stratejiler kullanırlar. Bu stratejiler dört kategoride toplanır:

1. *Zarar verici davranışların bilişsel olarak yenisinden yapılandırılması*: Olumsuz davranışı haklı çıkaracak bir nedene bağlama, birtakım ahlaksal hedeflere hizmet edemiş gibi gösterme, olumsuz davranışları daha az negatif gösteren bir dil kullanma ve onu çok daha olumsuz bir davranışla karşılaştırma gibi yollarla zarar verici eylemleri sosyal olarak kabul edilebilir duruma getirme stratejisidir.

2. *Bireyin zarara neden olmadaki rolünü azaltma ve gizleme*: Kişinin olumsuz davranışlar için bir otorite figürünü ve/veya bir grubu sorumlu tutarak, kendi bireysel sorumluluğunu örtbas etme veya azaltma stratejisidir.

3. *Zarar verici davranışın etkilerini dikkate alma/çarpıtma*: Davranışla ilişkili olumsuz sonuçların olumlu yönlerini vurgulama veya zararını görmezden gelme stratejisidir.

4. *Kurbanı suçlama veya canavarlaştırma*: Kurbanı bir şekilde davranışı hak eden konumuna sokarak veya kötü muamelenin sorumlusunun kurbanın kendisi olduğunu düşünerek olumsuz davranışın ahlaki etkisini azaltma stratejisidir.

Zorbalıkla ilgili bilişsel süreçler farklı şekillerde açıklanmaktadır, ama konuyla ilgili yeterli görgül çalışma yoktur. Bunun bir nedeni de uygun ölçme araçlarının olmayışıdır. Bu çalışmanın amacı daha önce konuya ilişkin oluşturulan ölçeklerden ve zorbalık davranışı gösteren çocuklarla yapılan görüşmelerden yararlanarak çocuklarda zorbalıkla ilgili bilişsel özellikleri değerlendiren Türkçe bir ölçme aracı geliştirmek ve bu aracın geçerlilik ve güvenilirliğini değerlendirmektir. Bu doğrultuda Bandura'nın 'ahlaksal yargıların bozulması' yaklaşımını çerçevesinde, Hymel ve arkadaşlarının geliştirdiği²⁶ 'zorbalık ve ahlaksal yargıların bozulması' (bullying and moral disengagement) isimli ölçek maddelerinden de yararlanılmıştır. Geliştirilecek ölçeğin zorba davranışlar gösteren öğrencilerin bilişlerinin değerlendirilmesinde, ruhsal girişimlerin planlanmasında ve girişimlerin etkinliğinin ölçülmesinde önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırmanın örneklemini İzmir'in farklı merkez

ilçelerinden altı devlet okulunun 5.-8. Sınıflarından 1740 öğrenci oluşturmuştur. Örneklemin 907'si kız, 833'ü erkek öğrencidir.

Veri toplama araçları

Bu çalışmada Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin yanı sıra, Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeği ve Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu kullanılmıştır.

Zorbalık Davranış Eğilimi Ölçeği: Zorbalık Davranış Eğilimi Ölçeği, Satan²⁷ tarafından ilköğretimin ikinci kademesindeki öğrencilerin zorbalık davranışlarına yönelik tutumlarını ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçeğin dört alt boyutu vardır: Fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, eğlence amaçlı zorbalık ve duygu zorbalığı. Ölçeğin benzer ölçek geçerliği $r=0.44$, $p<0.01$ ve ölçüt geçerliği test-tekrar test güvenilirliği $p<0.01$ düzeyinde, $r=0.90$ bulunmuştur.

Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği - Çocuk Formu

Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu, Pişkin ve Ayas²⁸ tarafından geliştirilmiştir. Toplam 37 madde ve beş faktörden (fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, izolasyon, söylenti yayma, eşyalara zarar verme) oluşan ölçeğin, akranlarına 'zorbalık yapan' ve 'zorbalığa uğrayan' (kurban) öğrencileri belirlemek amacıyla geliştirilmiş iki paralel formu vardır. Zorba ölçeğinde öğrencilerin adı geçen söz ve eylemleri hangi sıklıkla yaptıklarını, kurban ölçeğinde ise bu söz ve eylemlere hangi sıklıkla uğradıklarını işaretlemeleri istenir. Bu çalışmada ölçeğin sadece zorbalık yapanları belirlemeye yönelik bölümü kullanılmıştır. Zorba ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ölçek için 0.87, 'fiziksel zorbalık' alt ölçeği için 0.71, 'sözel zorbalık' alt ölçeği için 0.68, 'izolasyon' alt ölçeği için 0.60, 'söylenti yayma' alt ölçeği için 0.64 ve 'eşyalara zarar verme' alt ölçeği için 0.70 olarak hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin uyum değerinin oldukça iyi olduğunu göstermiştir.

İşlem

Önce 'Zorbalık ve Ahlaksal Yargıların Bozulması' ölçeğini kullanmak için S. Hymel'den izin ve önerileri alınmıştır. Hymel ve arkadaşları²⁶ faktör analizi sonucuna göre ölçeği 13 maddeye indirir de, bu çalışmada ölçeğin ilk halindeki 18 maddesi, İngiliz dilbilimcisi, psikoloji alanında akademisyen ve doktora öğrencisi olan altı farklı kişi tarafından Türkçeye çevrilmiş, ardından çocukların anlayabileceği en iyi anlatımlar seçilmiştir. Bu maddeler ve Akran Zorbalığı Belirleme

Ölçeği-Çocuk Formu 4. ve 5. sınıflarda okuyan 176 kişilik bir grup öğrenciye uygulanmış, anlamların anlaşılabilirliği kontrol edilerek maddelere son şekli verilmiştir. Diğer yandan Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeğine göre okul ortalamasından iki standart sapma ve üstünde puan alan ve çalışmaya gönüllü öğrencilerle zorba davranışlarla ilgili düşünce ve yorumlarının konuşulup tartışıldığı görüşmeler yapılmıştır. Öğrencilerin zorbalıkla ilgili bilişlere işaret eden kendi anlamları kaydedilmiştir. Kaydedilen cümleler değerlendirilerek bilişleri içeren yedi madde oluşturulmuştur. Çevirisi yapıp düzenlenen 18 maddeye bu yedi maddenin eklenmesiyle 25 maddelik ölçek oluşturulmuş, maddeler 'tamamen doğru'dan 'hiç doğru değil'e kadar dörtlü Likert tipinde derecelendirilmiştir.

İstatistiksel değerlendirme

Analizlerde SPSS (Statistical Programme for Social Science for Windows) 20.0 paket programı kullanılmıştır. Cinsiyetler arasındaki farklar t testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Güvenilirlik çalışmaları için iç tutarlılık katsayısı, madde-toplam puan korelasyon katsayıları ve test-tekrar test korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin birleşen (convergent) geçerliği içinse Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği, Zorbalık Davranış Eğilimi Ölçeği ve Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu toplam puanları arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliği için faktör analizi yapılmıştır.

SONUÇLAR

Örneklemin özellikleri

Örneklemin sınıflara göre dağılımı incelendiğinde, 5. sınıfların örneklemin %39.8'ini, 6. sınıfların %31.1'ini, 7. sınıfların %12.1'ini, 8. sınıfların %16.9'unu oluşturduğu görülmektedir. Örneklemin %52.1'ini (s=907) kız, %47.9'unu (s=833) erkek öğrenci oluşturmaktadır. Kız ve erkek öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanlar t testi ile karşılaştırılmış, analiz sonucunda elde edilen ortalama, standart sapma ve t değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Sonuçlara göre, Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin hem tüm faktörlerinden, hem de ölçeğin tümünden erkek öğrencilerin, kız öğrencilerden istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Ayrıca Zorbalık Davranış Eğilimi Ölçeği ile Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeğinin alt boyutlarından ve tümünden benzer biçimde erkek öğrencilerin kız öğrencilerden istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksek puanlar aldığı anlaşılmıştır.

Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin güvenilirliği

Yirmi beş maddelik ölçeğin iç tutarlılığını bulmak

Tablo 1. Kız ve erkek öğrencilerin ölçek puanlarının t testi ile karşılaştırılması

		Kız (s=907) Ort.±SS.	Erkek (s=833) Ort.±SS.	sd	t
ÇZİBÖ	Toplam puan	33.59±10.81	38.53±14.24	1738	-8.19*
	1. faktör	10.60±4.11	12.64±5.50	1738	-8.79*
	2. faktör	13.26±5.20	15.57± 6.52	1738	-8.18*
	3. faktör	9.72±3.50	10.32±4.00	1738	-3.32*
ZDEÖ	Toplam puan	102.16±31.06	120.67±43.66	1738	-10.25*
	Fiziksel zorbalık	30.66±11.76	37.34±16.54	1738	-9.77*
	Sözel zorbalık	33.90±11.15	38.31±14.38	1738	-7.18
	Eğlence amaçlı zorbalık	17.54±6.39	21.27±9.56	1738	-9.64*
	Duygu zorbalığı	20.05±6.26	23.73±7.66	1738	-10.97*
AZBÖ	Toplam puan	43.52±13.32	49.50±22.86	1738	-6.74*
	Fiziksel zorbalık	12.24±4.81	13.90±6.98	1738	-5.81*
	Sözel zorbalık	7.80±3.35	8.72±4.71	1738	-4.73*
	İzolasyon	6.16±2.55	7.12±3.74	1738	-6.32*
	Söylenti yayma	7.56±2.31	8.75±4.62	1738	-6.89*
	Eşyalara zarar verme	9.74±2.96	10.99±5.65	1738	-5.82*

* p<0.001, ÇZİBÖ: Çocuklar için Zorbalıkla İlişkili Bilişler Ölçeği; ZDEÖ: Zorbalık Davranış Eğilimi Ölçeği; ZDEÖ: Zorbalık Davranış Eğilimi Ölçeği; AZBÖ: Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği

Tablo 2. Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin 25 ve 22 maddelik haliyle madde-toplam korelasyonları ve alfa değerleri

Madde no	$\alpha=0.869$		$\alpha=0.910$	
	Madde-toplam korelasyonu	Madde çıkarılınca alfa değeri	Madde-toplam korelasyonu	Madde çıkarılınca alfa değeri
madde 10	0.549	0.867	0.557	0.906
madde 2	-0.130	0.889	-	-
madde 3	0.547	0.867	0.560	0.906
madde 4	0.631	0.865	0.638	0.904
madde 5	0.606	0.866	0.610	0.905
madde 6	0.094	0.882	-	-
madde 7	0.458	0.869	0.451	0.908
madde 8	-0.169	0.889	-	-
madde 9	0.587	0.866	0.590	0.905
madde 10	0.593	0.867	0.603	0.905
madde 11	0.572	0.868	0.582	0.905
madde 12	0.518	0.869	0.521	0.907
madde 13	0.473	0.865	0.488	0.908
madde 14	0.598	0.868	0.605	0.905
madde 15	0.498	0.867	0.508	0.907
madde 16	0.587	0.872	0.590	0.906
madde 17	0.378	0.868	0.389	0.911
madde 18	0.522	0.868	0.531	0.906
madde 19	0.449	0.870	0.455	0.908
madde 20	0.270	0.876	0.283	0.913
madde 21	0.663	0.865	0.666	0.904
madde 22	0.574	0.867	0.581	0.905
madde 23	0.629	0.866	0.631	0.905
madde 24	0.601	0.867	0.608	0.905
madde 25	0.596	0.867	0.600	0.905

çin yapılan analizde Cronbach alfa katsayısı 0.87 olarak bulunmuştur. Madde toplam puan korelasyonlarının -0.18 - 0.66 arasında değiştiği, üç maddenin toplam puanla korelasyonunun 0.25'in altında değer aldığı ve bunların ikisinin negatif yönde olduğu (Tablo 2) görülmüştür. Ölçeğin güvenilir kabul edilebilmesi için madde-toplam puan korelasyon katsayılarının 0.25'in üstünde ve pozitif olması beklendiğinden,²⁹ bu maddeler ölçekten çıkarılmış, kalan 22 maddelik ölçeğin α katsayısının 0.91'e yükseldiği görülmüştür. Sonuç, ölçeğin bu haliyle daha da güvenilir olduğunu gösterdiğinden, bundan sonraki analizler ölçeğin 22 maddelik yeni biçimi üzerinden yapılmıştır (Ek 1).

Test-tekrar test güvenilirliği

Test-tekrar test güvenilirliğini incelemek amacıyla Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği 5. ve 6. sınıflardan toplam 38 öğrenciye bir ay ara

ile uygulanmıştır. İki ölçüm arasındaki korelasyona dayanarak test-tekrar test güvenilirliğinin $r=0.79$ ($p<0.05$) olduğu bulunmuştur.

Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin yapı geçerliliği

Yirmi iki maddelik ölçeğe ortogonal (varimax) rotasyonu kullanılarak temel birleşenler analizi uygulanmıştır. KMO ölçümü örnekleminin analize uygunluğunu doğrulamıştır (KMO=0.958). Bartlett testi $\chi^2(231)=13676.38$, $p<0.005$ değerleri, maddeler arasındaki korelasyonların temel bileşenler analizi için yeterli düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Analiz sonucunda üç faktörün 1'in üzerinde özdeğerlere sahip olduğu ve varyansın toplam %48.73'ünü açıkladıkları görülmüştür. Faktörlerin tek başlarına açıkladıkları varyans miktarına baktığımızda, birinci faktörün varyansın %19.02'sini, ikinci faktörün varyansın %18.29'unu ve üçüncü faktörün var-

Tablo 3. Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin alt boyutları ve faktör yükleri

Madde no ve madde	Faktör yükü	
1. faktör		
7. Zorbalığa uğrayan bir çocuğu gördüğümde, zorbalığı durdurmak için benim yapabileceğim bir şey yoktur.	0.393	
11. Bazı çocuklara sadece ders vermek için sataşmak gerekir.	0.472	0.443
16. Ezik/zavallı çocuklara sataşmak normaldir.	0.567	0.369
24. Diğer çocuklar beni oyunlarına almadığında onların oyununu bozmam normaldir.	0.707	
22. Oyunlarda benim koyduğum kurallara uymayanları oyundan atmak gerekir.	0.646	
21. Arkadaş grubunun isteklerini yerine getirmeyen çocuklara zorbalık uygulanması normaldir.	0.584	0.406
23. Bir çocuk eğer benim arkadaşım ise her istediğimi yapmalıdır.	0.736	
25. Benim istediklerimi yapmayanlara haddini bildirmek gerekir.	0.709	
2. faktör		
4. Bazen, başkalarına zorbalık yapmak normaldir.	0.364	0.638
1. Zorbalık çocuklar için normal bir durumdur.		0.634
3. Sevmediğim birisine zorbalık yapıldığında benim de zorbalıkta yer almam normaldir.	0.314	0.599
5. Benim arkadaş grubumda, zorbalık yapmak normal karşılanır.	0.373	0.605
10. Zorbalığa uğramak insanların daha dayanıklı olmasını sağlar.	0.400	0.512
12. Zorbalık, problemleri çözmek için iyi bir yol olabilir.		0.537
9. Zorbalık, çocukların içinde buldukları grubun kurallarına uymalarını sağlar.	0.432	0.479
13. Diğerlerinden farklı olan çocuklar zorbalığa uğrarlar.		0.487
14. Bazı çocuklar hak ettikleri için zorbalığa uğrarlar.		0.564
		0.441
		0.458
3. faktör		
15. Bazı çocuklar, başka çocuklara zarar verdikleri için zorbalığa uğrarlar.		0.449
18. Zorbalığa uğrayan çocukların çoğu bu duruma kendileri neden olur.		0.621
17. Eğer bazı çocuklar kolayca ağlamasa ve pes etmese, bu kadar fazla zorbalığa uğramazlar		0.628
20. Diğer çocukların beni bir oyuna almamalarına dayanmam.		0.654
19. Arkadaşlarımın benim her istediğimi yapmaması kötü bir şeydir.	0.405	0.457

yansın %11.42'sini açıkladığı görülmektedir. Varimax rotasyonu, on döndürme sonunda tamamlanmış ve maddelerin üç faktöre dağıldığı belirlenmiştir. Ölçeğin alt boyut maddeleri ve faktör yükleri Tablo 3'te görülmektedir. Ayrıca çoklu bağlantı sorununun bulunmadığı, bu nedenle alt boyutlarda değişiklik yapılmasına gerek olmadığı saptanmıştır.

Birleşen geçerliliği

Ölçeğin birleşen geçerliliğini belirleyebilmek için ölçek ile Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Çocuk Formu, Zorbalık Uygulayan Testi ve Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeği arasındaki ilişkiye Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu ile bakılmıştır. Tüm ölçeklere ait toplam puan ve alt boyut puan korelasyon katsayıları Tablo 4'te verilmiştir. Analiz sonuçları Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği ile Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği arasında $r=0.40$ ($p<0.001$) düzeyinde ve Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeği arasında $r=0.52$ ($p<0.001$) düzeyinde istatis-

tiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Elde edilen r değerlerinin orta düzeyde ilişkiye işaret ettiği ve ölçeğin birleşen geçerliliğini desteklediği söylenebilir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada özellikle son yıllarda üzerinde sık durulmaya başlanan akran zorbalığına ilişkin bilişleri değerlendiren bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Hazırlanan 25 maddelik ölçekten madde-toplam puan korelasyonları düşük olan ve alfa katsayısını düşüren maddeler atılarak ölçeğe 22 madde üzerinden son şekli verilmiştir. Yapılan analizler ölçeğin yüksek bir iç tutarlılığa sahip ($\alpha=0.91$) olduğunu göstermiştir. Birden çok alt ölçekten oluşmasına rağmen, ölçeğin Cronbach α değerinin yüksek olması tüm faktörlerin benzer bir kavramı ölçtüğünü düşündürmektedir. Bu da ölçeğin güvenilirliğinin bir göstergesidir. Bu çalışmada bir başka güvenilirlik ölçümü olan test-tekrar test güvenilirliği de değerlendirilmiş

Tablo 4. Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği, Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeği (ZEDÖ) ve Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği (AZBÖ) toplam ve alt boyut puanları arasındaki korelasyonlar

		Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği			
		Toplam puan	Birinci faktör	İkinci faktör	Üçüncü faktör
ZDEÖ	Toplam puan	0.521*	0.522*	0.485*	0.317*
	Fiziksel zorbalık	0.493*	0.489*	0.468*	0.294*
	Sözel zorbalık	0.469*	0.454*	0.423*	0.327*
	Eğlence amaçlı zorbalık	0.459*	0.473*	0.418*	0.278*
	Duygu zorbalığı	0.426*	0.451*	0.417*	0.197*
AZBÖ	Toplam puan	0.408*	0.402*	0.374*	0.267*
	Fiziksel zorbalık	0.352*	0.339*	0.324*	0.239*
	Sözel zorbalık	0.371*	0.348*	0.335*	0.274*
	İzolasyon	0.360*	0.355*	0.321*	0.250*
	Söylenti	0.362*	0.368*	0.339*	0.211*
	Eşyalara zarar verme	0.342*	0.354*	0.318*	0.196*

* $p < 0.001$

ve ölçeğin iyi derecede test-tekrar test güvenilirliği gösterdiği bulunmuştur.

Ölçeğin tüm faktörleri zorbalık davranışını belirlemeye yönelik Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği - Çocuk Formunun ve Zorbalık Davranış Eğilim Ölçeğinin tüm boyutlarıyla istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlara sahiptir. Toplam puanlara bakıldığında da, Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin diğer iki ölçeğin toplam puanlarıyla orta düzeyde ve pozitif korelasyonlara sahip olduğu görülmektedir. Sonuçların ölçeğin birleşen geçerliliğini desteklediği düşünülmektedir. Birleşen geçerliliği için kullanılan ölçekler zorbalıkla ilgili bilişleri değil, zorbalık davranışını değerlendirmeye yönelik araçlar olmasına rağmen, bulunan istatistiksel olarak anlamlı korelasyon değerlerinin bilişsel kuramın ileri sürdüğü 'düşünce (biliş), duygu ve davranışların birbirleriyle bağlantılı olduğu' görüşünü de desteklediği söylenebilir. Ayrıca tüm zorbalık türlerini yapmaya kız öğrencilerden daha eğilimli bulunan erkek öğrencilerin, zorbalıkla ilgili bilişlerinin de daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin 15 maddesi Hymel ve arkadaşlarının geliştirdiği²⁶ ve Bandura'nın ahlaksal yargıların bozulması kavramıyla belirttiği dört bilişsel stratejiyi içeren maddelerden ve zorba davranışlar gösteren çocuklarla yapılan görüşmeler sonrası bu anlatımlar dışında oluşturulan yedi maddeden oluşmaktadır. Bu yedi madde 'Oyunlarda benim koyduğum kurallara uymayanları oyundan atmak gerekir.', 'Bir çocuk eğer benim arkadaşım, her istediğimi yapmalıdır.' gibi anlatımlardan oluşmaktadır.

Tüm bu maddeler aslında bu çocukların dünyanın ve insanların onların istediği gibi olması gerektiği şeklindeki inançlarına karşılık gelmektedir. Bilişsel terapinin kurucularından A. Ellis insanlarda psikopatolojiye yol açan akılcı olmayan düşüncelerin temel özelliklerinden birinin 'talepkarlık' olduğunu bildirmiştir. Bu düşüncelerdeki gibi, özellikle başkalarına ve dünyaya ilişkin aşırı talepkar tutumun öfke duygusuna, saldırgan ve yıkıcı davranışlara yol açacağını bildirmiştir.^{30,31}

Bu durumda aslında ölçeğin, Bandura'nın dört stratejisine ek olarak talepkarlıkla birlikte beş farklı boyutu içerdiği söylenebilir; ancak faktör analizinde toplam varyansın %48.73'ünü açıklayan üç faktör bulunmuştur. Bununla birlikte 12 maddenin diğer faktörlerden de 0.30'un üzerinde yük aldığı görülmüştür (Tablo 3). Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin maddelerinin farklı faktörlerden yük alması ve kuramsal olarak oluşturulan beş alt boyuta rağmen üç faktörün çıkması çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü Bandura'nın ahlaksal yargıların bozulması stratejilerinin birbiriyle birleşen bilişsel özellikleri açıkladığı söylenebilir. Zararlı davranışlarının etkilerini görmezden gelen birinin zorbalığı normalleştirme eğiliminin olması ve zorbalıktaki rolünü minimize ederek kurbanı suçlaması anlaşılır bir durumdur. Dünyanın veya diğer insanların kendi istediği gibi davranması gerektiğini düşünen aşırı talepkar birinin, talepleri karşılanmayınca gösterilecek zorba davranışı normal kabul etmesi beklenebilir bir durumdur. Bu nedenle ölçeğin faktörlerini bir alt ölçek olarak değerlendirmek

yerine ölçeği toplam puanıyla değerlendirmeye almak daha uygun olabilir.

Sonuç olarak bulgular, Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin zorbalık eğilimi olan çocukların bilişlerini değerlendirmek için Türkiye’de kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu desteklemektedir. Ancak bu çalışmanın yürütüldüğü örneklem yalnız ortaokul

öğrencilerinden oluştuğu, bu nedenle ölçeğin sadece 11-15 yaş grubu için geçerli ve güvenilir bir araç olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla ölçeğin daha büyük veya küçük yaş grubundaki çocuklarda geçerlilik ve güvenilirliğinin araştırılmasına gerek vardır. Ayrıca başka bir örnekleme faktör analizinin yinelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Tüzün D, Hergüner S. Okul konsültasyonu. A Baykara (Ed.), *Çocuk Hastalıklarında Biyopsikososyal Yaklaşım*, İstanbul: Epsilon, 2007, s.529-539.
2. Olweus D. *Bullying at School. Ninth ed.*, UK: Blackwell, 2004.
3. Rigby K. *Bullying in Schools and What to do about it?* Australia: Acer Press, 2007.
4. Doll B, Swearer SS. Cognitive behavioral interventions for participants in bullying and coercion. RB Mennuti, A Freeman, RW Christner (Eds.), *Cognitive-Behavioral Interventions in Educational Settings*, New York: Routledge Taylor & Francis, 2006, p.183-197.
5. Dehue F, Bolman C, Vollink T, Poewelse M. Cyberbullying and traditional bullying in relation to adolescents' perception of parenting. *Journal of Cyber Therapy and Rehabilitation* 2012; 5:25-35.
6. Doğan A. Ekolojik sistemler kuramı çerçevesinde akran zorbalığının incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 2010; 17:149-162.
7. Jacops A. Components of evidence-based interventions for bullying and peer victimization. RG Steele, TD Elkin, MC Roberts (Eds.), *Handbook of Evidence-Based Therapies for Children and Adolescents*, Kansas: Springer, 2008, p.261-279.
8. Rigby K, Smith PK, Pepler D. Working to prevent school bullying: key issues. PK Smith, D Pepler, K Rigby (Eds.), *Bullying in Schools: How Successful Can Interventions Be?* Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p.1-13.
9. Pişkin M. Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 2002; 2:531-562.
10. Pellegrini AD. School bullies, victims, and aggressive victims: factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence. *J Educ Psychol* 1999; 91:216-224.
11. Ayas T, Pişkin M. Lise öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve okul türü bakımından incelenmesi. *İlköğretim Online* 2011; 10:550-568.
12. Menesini E, Modena M, Tanı F. Bullying and victimization in adolescence: concurrent and stable roles and psychological health symptoms. *J Genet Psychol* 2009; 170:115-133.
13. Şahin M, Akbaba S. İlköğretim okullarında zorbalık davranışlarının azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 2010; 18:331-342.
14. Bender D, Löseli F. Bullying at school as a predictor of delinquency, violence and other anti-social behaviour in adulthood. *Criminal Behaviour and Mental Health* 2011; 21:99-106.
15. Farrington DP, Ttofi MM. Bullying as a predictor of offending, violence and later life outcomes. *Criminal Behaviour and Mental Health* 2011; 21:90-98.
16. Kim MJ, Catalano RF, Haggerty KP, Abbott RD. Bullying at elementary school and problem behaviour in young adulthood: A study of bullying, violence and substance use from age 11 to age 21. *Criminal Behaviour and Mental Health* 2011; 21:136-144.
17. Ünalmiş M. Lise 1. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalık Davranışları ile Sosyal Beceri ve Şiddete Yönelik Tutumları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
18. Atik G, Kemer G. İlköğretim ikinci kademe öğrencileri arasındaki zorbalığı yordamada problem çözme becerisi, sürekli öfke-öfke ifade tarzları ve fiziksel öz yeterliğim rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 2008; 23:198-206.
19. Bradshaw A, Sawyer AL, O'Brennan LM. A social disorganization perspective on bullying-related attitudes and behaviors: The influence of school context. *Am J Community Psychol* 2009; 43:204-220.
20. Crick NR, Dodge KA. A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychol Bull* 1994; 115:74.
21. Dodge KA, Coie JD. Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *J Pers Soc Psychol* 1987; 53:11-46.

22. Slee PT. *Bullying: A preliminary investigation of the nature and effects on social cognition. Early Child Development and Care* 1993; 87:47-57.
23. Sutton J, Smith PK, Swettenham J. *Social cognition and bullying: social inadequacy or skilled manipulation? Brit J Dev Psychol* 1999; 173:435-450.
24. Bandura A. *Moral disengagement in the perpetration of in humanities. Pers Soc Psychol Rev* 1999; 3:193-209.
25. Bandura A. *Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. J Moral Educ* 2002; 31:101-119.
26. Hymel S, Hendorson RN, Bonanno R. *Moral disengagement: a frame work for understanding bullying among adolescents. Journal of Social Sciences* 2005; Special Issue(8):1-11.
27. Satan A. *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Zorba Davranış Eğilimlerinin Okul Türü ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler ile İlişkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2006.*
28. Pişkin M, Ayas T. *Akran zorbalığı belirleme ölçeği çocuk formunun geliştirilmesi. XVI. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (5-7 Eylül 2007), Tokat.*
29. Kalaycı Ş. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Dördüncü baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009.*
30. Ellis E, Bernard ME. *Rational emotive behavioral approaches to childhood disorders. Theory Practice and Research, New York: Springer, 2006.*
31. Ellis A, David D, Lynn SJ. *Rational and irrational beliefs a historical and conceptual perspective. D David, SJ Lynn, A Ellis (Eds.), Rational and Irrational Beliefs: Research, Theory, and Clinical Practice, New York: Oxford University Press, 2010, p.3-23.*

Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği (ÇZBÖ)

Sevgili öğrenciler,

Elinizdeki formda zorba davranışlarla ilgili bazı sorular vardır. Bir öğrenciye, başka bir öğrenci veya bir grup öğrenci tarafından parantez içinde yazan benzer davranışlarda bulunuluyorsa, o öğrencinin zorba davranışlara uğradığını söyleyebiliriz (bir öğrenciye hoş olmayan, kötü sözler söylendiğinde, alay edildiğinde veya o öğrenciye acımasız ve kırıcı isimler takıldığında, yalnız bırakıldığında, arkadaş gruplarından dışlandığında, bilerek çeşitli faaliyetlerin dışında bırakıldığında, itildiğinde, dövüldüğünde, tehdit edildiğinde, bir odaya kilittendiğinde ve buna benzer davranışlarla karşılaştığında, hakkında yalan veya yanlış söylentiler çıkarıldığında, evine kırıcı mektuplar yollandığında veya kırıcı telefonlar edildiğinde, diğer öğrencilerin onu sevmemesi için uğraşıldığında). Bu tip olaylar sık sık olabilir ve zorba davranışa uğrayan kişinin kendini savunması zordur. Bir öğrenciye tekrar tekrar olumsuz bir şekilde şaka yapılması da zorba davranıştır. Fakat şakalaşma dostça ve oyun gibi yapıldığında zorba bir davranış sayılmaz. Ayrıca, aynı güçte iki öğrencinin tartışması veya dövüşmesi, şiddetin bir başka çeşidi olmakla birlikte, zorba davranış değildir.

Formdaki sorulara hangi yanıtları verdiğinizi hiç kimse bilmeyecektir. Soruları dikkatli ve gerçekte ne hissediyorsanız o şekilde yanıtlamanız önemlidir. Bazen ne yanıt vereceğinize karar vermek zor olur. Böyle durumlarda sadece nasıl olduğunuzu düşünüyorsanız, öyle yanıt verin. Sorunuz varsa elinizi kaldırın.

Soruları 'tamamen doğru', 'oldukça doğru', 'biraz doğru', 'hiç doğru değil' seçeneklerinden birini seçerek yanıtlayın. Bu seçeneklerden hangisi size uygunsa, sorunun karşısındaki kutucuğa (x) çarpı işareti koyun. Her soru için sadece bir işaretleme yapın ve hiçbir soruyu boş bırakmayın.

Teşekkürler.

(1) Tamamen doğru, (2) Oldukça doğru, (3) Biraz doğru, (4) Hiç doğru değil

	1	2	3	4
1. Zorbalık çocuklar için normal bir durumdur.	()	()	()	()
2. Sevmediğim birisine zorbalık yapıldığında benimde zorbalıkta yer almam normaldir.	()	()	()	()
3. Bazen, başkalarına zorbalık yapmak normaldir.	()	()	()	()
4. Benim arkadaş grubumda, zorbalık yapmak normal karşılanır.	()	()	()	()
5. Zorbalığa uğrayan bir çocuğu gördüğümde, zorbalığı durdurmak için benim yapabileceğim bir şey yoktur.	()	()	()	()
6. Zorbalık, çocukların içinde buldukları grubun kurallarına uymalarını sağlar.	()	()	()	()
7. Zorbalığa uğramak insanların daha dayanıklı olmasını sağlar.	()	()	()	()
8. Bazı çocuklara sadece ders vermek için sataşmak gerekir.	()	()	()	()
9. Zorbalık, problemleri çözmek için iyi bir yol olabilir.	()	()	()	()
10. Diğerlerinden farklı olan çocuklar zorbalığa uğrarlar.	()	()	()	()
11. Bazı çocuklar hak ettikleri için zorbalığa uğrarlar.	()	()	()	()
12. Bazı çocuklar, başka çocuklara zarar verdikleri için zorbalığa uğrarlar.	()	()	()	()
13. Ezik/zavallı çocuklara sataşmak normaldir.	()	()	()	()
14. Eğer bazı çocuklar kolayca ağlamasa ve pes etmese, bu kadar fazla zorbalığa uğramazlar.	()	()	()	()
15. Zorbalığa uğrayan çocukların çoğu bu duruma kendileri neden olur.	()	()	()	()
16. Arkadaşlarımın benim her istediğimi yapmaması kötü bir şeydir.	()	()	()	()
17. Diğer çocukların beni bir oyuna almamalarına dayanmam.	()	()	()	()
18. Arkadaş grubunun isteklerini yerine getirmeyen çocuklara zorbalık uygulanması normaldir.	()	()	()	()
19. Oyunlarda benim koyduğum kurallara uymayanları oyundan atmak gerekir.	()	()	()	()
20. Bir çocuk eğer benim arkadaşım ise her istediğimi yapmalıdır.	()	()	()	()
21. Diğer çocuklar beni oyunlarına almadığında onların oyununu bozmam normaldir.	()	()	()	()
22. Benim istediklerimi yapmayanlara haddini bildirmek gerekir.	()	()	()	()